

UZAMYKACIE SYSTÉMY ZO ZELENÉHO HRADU – ČEBOVIEC (OKR. VEĽKÝ KRTÍŠ)

LUCIA PILKOVÁ – PETRA ŠIMONČIČOVÁ KOŇOVÁ

Keywords: Čebovce – Zelený hrad, door lock, padlocks, locksmiths, Middle Ages

Abstract: Locking systems from Čebovce – Zelený hrad (Veľký Krtíš district). The collections of the SNM – Archaeological Museum include an assemblage of finds from Čebovce – Zelený hrad comprising pottery, militaria, equipment, locking systems, work tools, clothing and footwear components as well as other metal objects. The presented study is dealing with one of the above-mentioned groups of finds, namely with locking systems. Based on analysis and analogies we tried to exactly determine and date the door lock and the padlocks found at the locality in question. Since the locking systems were made by specialised master locksmiths, the paper also pays attention to the upswing of this craft on our territory.

Zaniknutý tzv. Zelený hrad sa nachádza na vyvýšenine v polohe Zámok neďaleko obce Čebovce (okr. Veľký Krtíš), na hranici Hontu a Novohradu. Patril pravdepodobne rodine Hunt-Poznanovcov, ktorí boli vlastníkami dediny Čebovce. Kvôli absencii výskumu však počiatky hradu nie je možné datovať (Csáky 1996, 1; Plaček / Bóna 2007, 331). Najstaršia písomná zmienka pochádza z roku 1272, kedy dcéra magistra Lamperta z rodu Hunt-Poznanovcov odovzdala synovi Demetrovi zdedený majetok – medzi nimi aj obec „Chab“ (Csáky 1996, 1, 3). Prvé písomné zmienky o poddanskej dedine pribúdajú od prvej polovice 14. storočia (SPS I 1967, 265; Csáky 1996, 4). Dedina patrila do majetkov Balassovcov, rodine Litvai či Zichyovcom (SPS I 1967, 265; Csáky 1996, 5). Archeologický výskum v katastri obce Čebovce zatiaľ neprebehol. Zo starších zberov sa z polohy Zámok spomínajú nálezy neolitickej keramiky priradené bádenskej alebo lengyelskej kultúre (Žebrák 1982, 315).

V zbierkach Archeologického múzea sa nachádza niekoľko zaujímavých nálezov z tejto lokality. Možno ich rozdeliť na keramiky, militária a ich polotovary (strelky lukov a kuší, fragmenty palných zbraní, meč, polotovary guliek), výstroj a jej fragmenty (ostrohy, podkovy, zubadlá...), uzamykacie systémy, pracovné náradie (sekerka, dláto, pilník...), súčasti odevov a obuvi (napr. pracky opaskov), kováčska troska, kuchynské vybavenie a iné kovové predmety. Predložená štúdia sa zaoberá len jednou z uvedených skupín nálezov a to uzamykacím systémom. Zvyšné budú publikované v nasledujúcich ročníkoch Zborníka SNM – Archeológia.

Zámka je jednoduchá závera pohybujúca sa vo vodičkách a ovládaná pomocou kľúča z exteriéru (Kalavský 1994, 6). Z hľadiska technického a historicko-archeologického zaradujeme zámky medzi stavebné kovania (Krajčíc 1991, 323). Zámkové mechanizmy možno rozdeliť do štyroch skupín na zámky dverové, truhlicové, visiace (petlicové) a skriňové. Druhý názov pre visiace zámky je odvodený od toho, že uzatvára petlicu a oko (Kalavský 1994, 7). Iné delenie ich rozdeľuje na neprenosné – pevné a závesné, pričom ich závesnú časť tvoril svorník alebo strmeň (Krajčíc 1991, 328).

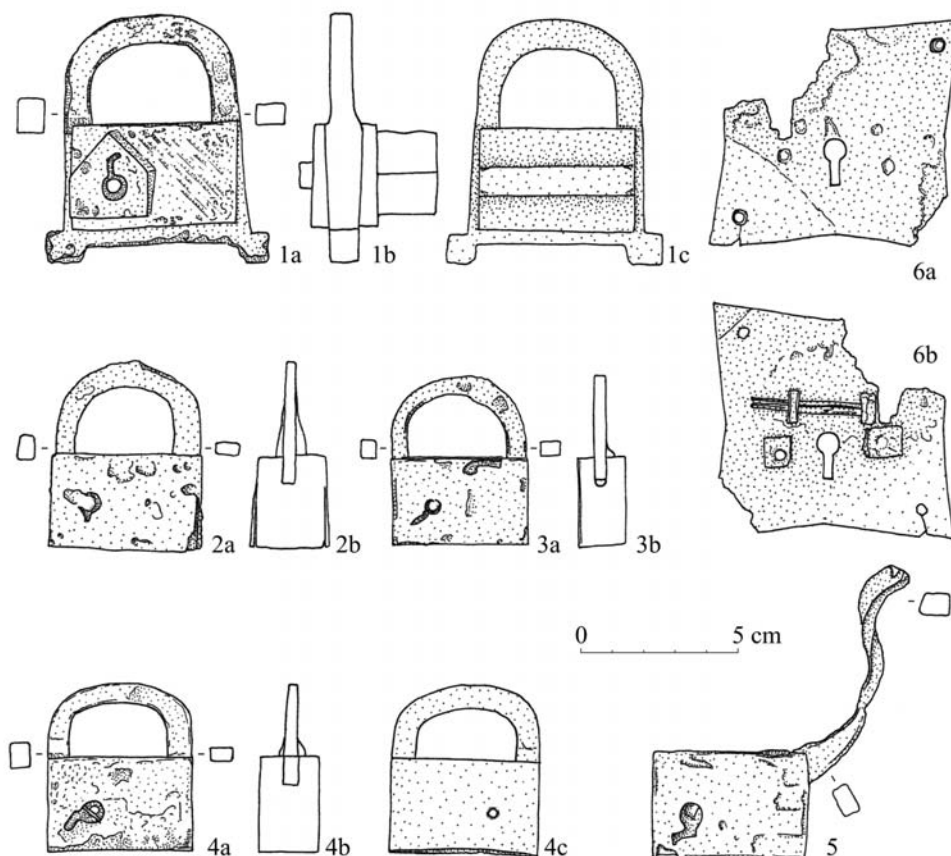
Prvé uzamykacie systémy sa objavili v Babylonskej ríši a boli zhotovené z dreva. Bronz a železo na ich výrobu začali používať Gréci a po nich Rimania. Prvý doklad o používaní kľúča u nás možno klásť do mladšej doby železnej – laténu. Jeho vynález sa spája s rastom bohatstva, ktoré bolo treba chrániť, čo podmienuje vznik uzamykacích mechanizmov (Goňa / Hluchý 1980, 204-205; Slivka 1981, 233; Kalavský 1994, 3, 6, 12). Na našom území sa do 13. až 14. storočia používali drevené stĺpkové tzv. egyptské zámky (Temesváry 1960, 214; Kalavský 1987, 268; Kalavský 1994, 16; Oehm 2005, 10). Celokovové zámky sa v strednej Európe objavili v 11. až 12. storočí (Miňo 2005, 14), no väčšina bádateľov kladie používanie celokovových zámok u nás až do obdobia od 13. a hlavne od 14. storočia (Goňa / Hluchý 1980, 205; Slivka 1981, 237-238; Oehm 2005, 10). Prvé stredoveké zámky možno zaradiť do románskeho obdobia. Boli vyrobené zo železného plechu. Základová železná doska mala dva otvory – jeden pre kľúč a druhý pre petlicu, ktorá mala vodorovné a zvislé rameno. Neprenosné zámky boli súčasťou dverí alebo truhlíc. Po ich oddelení bolo možné ich opäť použiť inde. To sa často dialo pri kostolných dverách (Krajčíc 1991, 329; Kalavský 1994, 21-22). S nástupom gotiky sa stále častejšie používal kov na väčšinu súčiastok zámky a postupne sa začali vyrábať aj celokovové varianty. Tým sa zdokonalila ich funkčnosť aj vzhľad. Zámkové plechy boli bohato prelamované, podkladané červeným súknom alebo kožou, aby vynikla výzdoba. Častejšie sa používali bohato vzorované zámkové štíty a klopadlá. Ako ochrana pred hrdzou sa slúžilo pocínovanie a polychrómia. Podobnú funkciu malo aj používanie medi. Výzdoba zámok zanikla v 18. storočí (Slivka 1981, 237-238; Šaurová 1981, 89; Kalavský 1994, 62; Miňo 2005, 35; Oehm 2005, 10-11, 45). Inováciou 13. storočia bolo používanie zámkových pružín v otočných zámokoch (Miňo 2005, 18). Väčšina dverových a truhlicových zámok na našom území sa v gotickom

období otvárala polovičným otočením kľúča (Kalavský 1994, 27). Okrem visiacych zámok nemali v stredoveku truhlicové ani dverové zámky uzatvorený mechanizmus. Základová platňa a orech ho chránili proti nárazom, tlaku zvonku a proti rozbitiu (Kalavský 1994, 26). Celkový vývoj u nás možno zhrnúť nasledovne. V 13. až 14. storočí boli konštrukčné mechanizmy odvodené z antických tvarov, v 14. až 18. storočí dominovali tzv. nemecké zámky, ktoré od 18. storočia postupne nahradili tzv. francúzske zámky. Pri nástupe posledných menovaných sa zjednodušilo otváranie a zatváranie, ako aj odomykanie a zamykanie dverí, keďže nemecké zámky boli dosť ťažkopádne. Z hľadiska bezpečnosti boli však na vyššej úrovni ako novo nastupujúce francúzske (Kalavský 1987, 268-269; Kalavský 1994, 61-62).

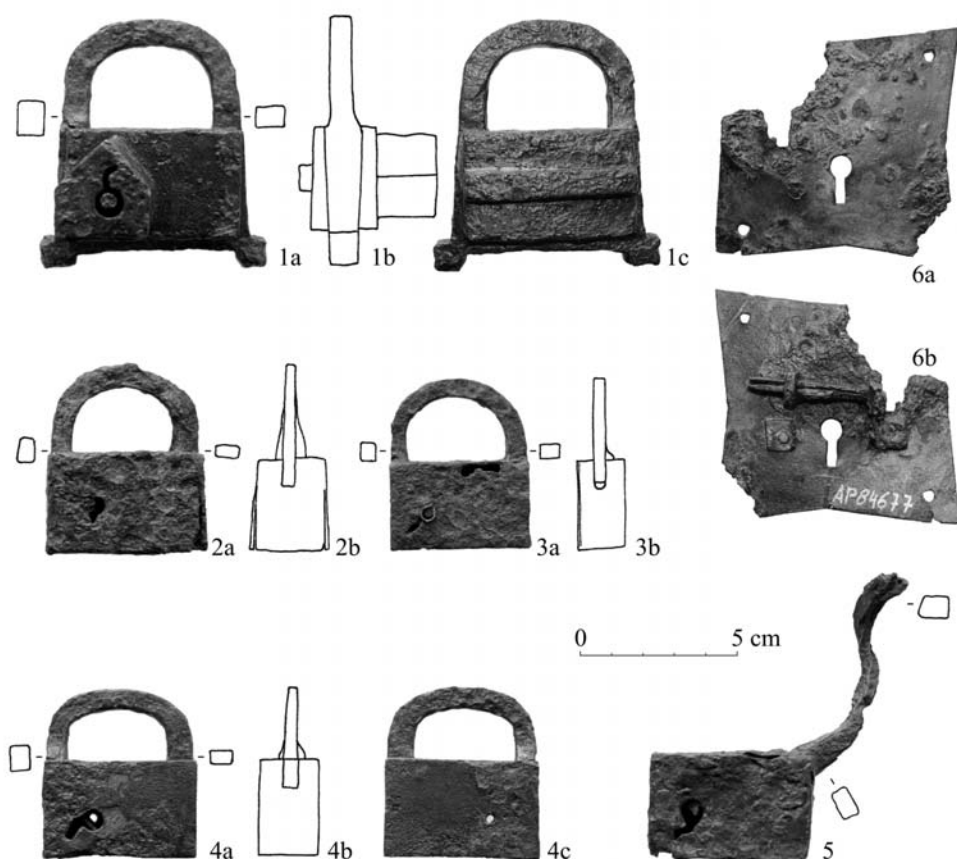
V období gotiky došlo k diferenciacii zámkových mechanizmov podľa účelu na dverové, truhlicové a skriňové (Kalavský 1987, 253; Kalavský 1994, 27). M. Kalavský delí dverové zámky podľa tvaru, ovládania a zasadenia závor, ktoré je hlavným typologickým kritériom. Podľa toho rozlišuje zámky s horizontálnou (nemecké) a zámky s vertikálnou (francúzske) závorou. Hlava závor nemeckých zámok prečnieva cez predok zámky a pri pribúchnutí dverí bez pomoci kľúča zapadne za dverovú skobu. V tomto prípade kľúč slúži len na odomykanie, nie na zatváranie zámky. Jeho otočením o štyri pätiny kruhu sa totiž posunie závor, dôjde k odomknutiu, no v tejto polohe nie je možné kľúč zo zámky vybrať. Tento druh bol zapúšťaný do telesa dverí zvnútra. Mechanizmus bol síce jednoduchý, jeho úlohou bola ochrana proti nepravým kľúčom. Pri jemnejšom podrobnejšom triedení delí M. Kalavský tzv. nemecké zámky na bezzápadkové s jednou alebo viacerými závorami, ktoré nebolo možné zvnútra ovládať a západkové so zložitejším mechanizmom. Francúzsky zámok sa začal používať od 17. a dominantným sa stal v priebehu 18. storočia. Tento mechanizmus sa využíva aj v dnešných uzamykacích systémoch. Vo francúzskom zámku bolo možné otočiť kľúč o 360 stupňov a po odomknutí, eventuálne zamknutí, sa dal vybrať von (Goňa/Hluchý 1980, 205-206; Kalavský 1987, 254-266; Kalavský 1994, 36-39, 41-42, 45; Vargová 2001, 17; Miňo 2005, 36; Oehm 2005, 11). M. Miňo spomína štyri typy pevných závorových dverových zámok – okrúhle zámky z brán (typ 1, datovaný do 14.-15. storočia), dvernú zámku s pásom (typ 2, datovaný do 15. storočia), zámky z truhlice (typ 3, z 15. storočia) a zložité zámky (typ 4, z 15. storočia; Miňo 2005, 46-47).

Opis nálezu:

DZ1 – tzv. nemecká zámka, bezzápadková s dvomi závorami so zachovanou kľúčovou dierkou na vnútornej strane s čiastočne zachovaným mechanizmom zámku; rozmery: 7,0 x 7,2 cm (Tab. I: 6a-b, Tab. II: 6a-b; Evid. č.: AP 84 677).

Tab. I Čebovce – Zelený hrad. Nálezy uzamykacích systémov : 1 - 5 - visiace zámky, 6 – tzv. nemecká dverová zámka. (Kreslila L. Pilková)

Tab. II Čebovce – Zelený hrad. Nálezy uzamykacích systémov : 1- 5 - visiace zámky, 6 – tzv. nemecká dverová zámka.
(Foto R. Čambal)

Nález z Čeboviec je možné zaradiť medzi tzv. nemecké zámky, bezzápadkové s dvomi závorami. Analógiou dverového zámku zo Zeleného hradu je kovaná železná zámka datovaná na záver 15. storočia dodnes umiestnená v kostole sv. Ladislava v Spišskom Štvrtku (*Rakovický 1987, 31, obr. 16*). Rovnaký typ dverovej zámky sa našiel aj v Bratislave, pri výstavbe Mosta SNP, i keď zámková platňa má v tomto prípade okrúhly tvar (*Polla 1979, 204, obr.107: 14*). Na základe analógií datujeme nález z Čeboviec – Zeleného hradu do 15. storočia.

Väčšiu časť súboru tvoria visiace zámky. R. Krajíc ich delí na svorníkové a strmeňové, pričom oba majú dva rovnaké podtypy – pružinové a závorové. Sú ovládané zásuvným alebo otočným kľúčom (*Krajíc 1991, 328-329*). Visiaci zámok pozostáva z osobitnej zámkovej skrinky, na ktorej je ohnutý prút zapadajúci do zámkovej skrinky a je v nej uzamknutý. Prút visiaceho zámku slúži na uzamknutie petlice v oku petlice alebo dvoch článkov reťaze, okov a podobne. Visiace zámky sa často používali na uzatváranie hospodárskych budov, bývali teda vystavené nepriaznivým poveternostným vplyvom, a preto sa ich mechanizmy rýchlejšie opotrebovali. Rovnako pôsobilo aj ich časté používanie na uzatváranie dverí a truhlíc. Ich oprava by bola zložitá, a preto sa po pokazení či opotrebovaní jednoducho vyhadzovali (*Kalavský 1994, 104*).

Výroba visiacich zámok nadviazala na antické tradície. Na našom území sa začali vyskytovať od 13. storočia a do 15. storočia sa tvarovo ani funkčne nemenili. Možno ich rozdeliť na dve základné skupiny – strmeňové závorové a svorníkové závesné zámky. Svorníkové pružinové visiace zámky mali valcovitý tvar a vyskytovali sa predovšetkým v 14. až 15. storočí, no najstaršie kusy pochádzajú z druhej polovice 13. storočia. Strmeňové závorové visiace zámky sa vyvinuli do dvoch variantov. Staršie mali kubický tvar zámkovej skrinky, strmienok bol na jednej strane ukončený očkom a druhá bola pohyblivá. Mladšie varianty mali trojuholníkový, resp. guľovitý či polguľovitý tvar. Skrinka zámku bola vyrobená z tenkého plechu vystuženého plastickými rebrami a okrúhlymi čapmi. Boli ovládané otočným kľúčom, ktorý posúval vnútornú závoru. Začiatok ich používania sa kladie na koniec 14. až do 15. storočia. Tento typ sa až do 19. storočia takmer nemenil. Okrem uvedených poznáme aj závesné strmeňové pružinové zámky datované do druhej polovice 14. až 15. storočia (*Temesváry 1961, 180; Šaurová 1980, 83, 86; Krajíc 1991, 331; Kalavský 1994, 109; Miňo 2005, 42*). Svorníkové závesné zámky možno pokladať za prínos gotiky, keďže nie sú známi ich predchodcovia. Cez bočnice v tomto prípade prechádza svorník na zablokovanie zámku. Niekedy sú nazývané podľa tvaru profilu ako tzv. *kabelkové*. V našom prostredí sa vyrábali od 14. storočia. V 15. storočí dosahovali veľké rozmery do 20 cm, pričom niektoré vážili aj 6 kg. Ich používanie končí v priebehu 17. storočia (*Šaurová 1980, 86; Miňo 2005, 43*). Najčastejším tvarom visiaceho zámku v gotike bol kubický, menej tro-

juhovníkový zámok. Prvé exempláre hranatých visiacich zámok mali pevne upevnené súčiastky a zámková skrinka pôsobila jednoducho. V priebehu 15. storočia sa začal na nich objavovať výstupok na navádzanie kľúča, ktorý mával napríklad tvar štvorca či kosoštvorca. V druhej polovici 15. storočia sa výstupok posúval viac do stredu zámkovej skrinky. Zároveň sa používali aj zámky bez výstupku (*Temesváry 1961*, 180; *Miňo 2005*, 47-48).

Opis nálezov:

- VS1** - Železný závorový zámok; kubický tvar zámkovej skrinky s vystúpenou kľúčovou dierkou v tvare domu so sedlovou strechou, oblúkový prút uzamknutý v skrinke; rozmery: 7,1 x 4 x 7,8 cm (Tab. I: 1a-1c, Tab. II: 1a-1c; Evid. č.: AP 84 661)
- VS2** - Železný závorový zámok; kubický tvar zámkovej skrinky, oblúkový prút uzamknutý v skrinke; rozmery: 4,9 x 3 x 6 cm (Tab. I: 2a-b, Tab. II: 2a-b; Evid. č.: AP 84 662)
- VS3** - Železný závorový zámok; kubický tvar zámkovej skrinky, oblúkový prút uzamknutý v skrinke; rozmery: 4,3 x 2,7 x 5,4 cm (Tab. I: 3a-b, Tab. II: 3a-b; Evid. č.: AP 84 664)
- VS4** - Železný závorový zámok; kubický tvar zámkovej skrinky, oblúkový prút uzamknutý v skrinke; rozmery: 4,6 x 2,9 x 5,3 cm (Tab. I: 4a-b, Tab. II: 4a-c; Evid. č.: AP 84 663)
- VS5** - Železný závorový zámok; kubický tvar zámkovej skrinky, pôvodne oblúkový prút poškodený a stočený smerom nahor; rozmery: 5,2 x 3,3 x 12 cm (Tab. I: 5, Tab. II: 5; Evid. č.: AP 84 665)

Všetky visiace zámky z Čeboviec – Zeleného hradu možno zaradiť medzi závorové zámky s kubickou zámkovou skrinkou. Chronologicky citlivejší je len exemplár VS1 s výstupkom pre kľúčovú dierku v tvare domčeka. Jeho analógiou je kubická visiaca zámka s výstupkom na kľúčovú dierku v tvare srdca z archeologického výskumu na hrade Devín datovaná do 15. storočia. (*Fiala 1999*, 119) Výstupky na kľúčovú dierku boli aplikované aj na nálezoch hranatých visiacich zámok z hradu Šariš a to okrúhly (*Slivka 1981*, 256, obr.6: 5), pravdepodobne štvorcový (*Slivka 1981*, 256, obr.6:10) a kosoštvorcový (*Slivka 1981*, 256, obr.6:12). Posledný menovaný bol asi aj medzi nálezmi zo zaniknutej dediny v Svinici (*Slivka 1981*, 256, obr.6:8, 13). Jednoduchý variant hranatého visiaceho zámku sa našiel na výšinnom hradisku Vyšehrad (obec Jasenovo, okr. Martin) počas piatej výskumnej sezóny. Bol nájdený v sonde s inými železnými predmetmi a so 16 mincami z 15. storočia, medzi ktorými bola aj zlatá minca Žigmunda Luxemburského. Visiaca zámka je jednoduchá s hranatým telom a oblúkovým prútom (*Remiášová 1976*, 189, 320). Ďalšie sú zobrazené medzi nálezmi z hradu Šariš datovanými do 14. až 15. storočia a možno ich zaradiť medzi visiace zámky s hranatou zámkovou skriňou a oblúkovitým prútom (*Slivka 1981*, 256, obr.6: 14; *Slivka 1982*, 428, obr.138:4). Iné analógie pochádzajú z výskumov hradu Kapušany (*Slivka 1981*, 256, obr.6: 3, 4) či z Bratislavy – Mosta SNP (*Polla 1979*, 204, obr.107: 5; *Polla 1979*, tab. XXXI: 15). V prípade Bratislavy ide asi o jeden exemplár zobrazený v obrazovej prílohe i v tabuľkách. B. Pollom je pomenovaný ako *krabicová* zámka, ktorá bola dielom mestských zámočníkov a je datovaná do 15. až 16. storočia (*Polla 1979*, 213). Bližšie nešpecifikované nálezy hranatých zámok z lokalít Svinica, hrad Kapušany, Kláštorisko a hrad Šariš sú datované do prvej polovice 15. storočia. (*Slivka 1981*, 242) Analogické zámky sa našli v zaniknutej stredovekej osade Konůvky na Slavkovsku, pričom existencia tejto osady spadá do obdobia od začiatku 13. storočia až do roku 1468 (*Šaurová 1981*, 86, 88, obr.4: 1-2). V zaniknutej dedine Pfaffenschlag, v dome číslo I/60 postavenom na kamennej podmurovke, v priestore dverí sa našli železné predmety ako zámka, držadlo či petlica a v iných častiach domu i ďalšie zámky, vrátane visiacich, aj kľúče. Súbor je možné datovať na základe nálezu ostrohy s kolieskom do 15. storočia. Visiaca zámka s hranolovou skrinkou (*Nekuda 1975*, obr.141: 3) má rozmery 4,5x3,0x1,5 cm (*Nekuda 1975*, 39-41, 44, 134, 145). Na základe vyššie spomínaných analógií i my môžeme datovať nálezy z Čeboviec – Zeleného hradu do 15. storočia.

V období renesancie, v 16. až 17. storočí, vo vývoji zámok nenastali takmer žiadne výrazné zmeny. Visiace aj dverové zámky si uchovali svoje základné usporiadanie, ktoré dosiahli v 13. až 15. storočí. Zámkové mechanizmy boli naďalej upevňované z vnútornej strany dverí, spočiatku jednoducho na doske, neskôr boli ukryté do skrinky. V prípade truhlicových zámok došlo k zmene a rozmachu foriem (*Goňa / Hluchý 1980*, 205; *Kaľavský 1994*, 30-31).

Ako sme už spomínali, uzamykacie mechanizmy, teda aj v našej štúdií analyzované dverové a visiace zámky, boli dielom úzko špecializovaných remeselníkov – zámočníkov usadených v mestách (*Slivka 1981*, 242). Kovo-spracujúce remeslá a hlavne kováčstvo možno zaradiť medzi najrozšírenejšie na začiatku stredoveku. Títo remeselníci mali svoje dielne pri každej významnejšej poľnohospodárskej osade a pokrývali požiadavky miestnej spotreby. V ranom stredoveku sa kováčske a zámočnícke dielne sústredili v kláštoroch, v neskoršom období boli vytvárané na dvoroch feudálov a asi od 12. storočia vznikali aj v mestskom prostredí. Od polovice 13. storočia bol hlavným reprezentantom remeselnej výroby u nás remeselník usadený v meste. Bol osobne slobodný – mešťan patriaci do strednej vrstvy obyvateľstva. V 14. storočí možno hovoriť, že špecializovaná remeselná výroba sa sústredila výlučne v mestskom prostredí. Kováč bol nepostrádateľným remeselníkom v meste i na dedine počas celého stredoveku, no len málokedy sa na jednom mieste sústredili vo vyššom počte (*Špiesz 1972*, 9, 17, 277; *Špiesz*

1983, 14, 23; Rakovický 1987, 13; Segeš 2010, 15). V stredoveku kováči a zámočníci stáli na spoločenskom rebríčku medzi vysoko postavenými osobami.. (Goňa / Hluchý 1980, 76). Kováčske výrobky sa delili na tzv. *kováčske biele dielo* – výrobky a *kováčske čierne dielo* – kovania vozov a koní. Rozdiel medzi kováčom a zámočníkom možno popísať nasledovne: kováč kuje železo do potrebného tvaru a zámočník ho piluje, kováč materiál seká, zámočník ho reže, kováč železo prebija, zámočník ho vrta, teda zámočník spracúva železo viac za studena, ale precíznejšie, no kováč ho spracúva za tepla, ale nie tak presne (Vargová 2001, 16-17). K špecializácii kováčstva dochádzalo hlavne v 11. až 12. storočí. (Špiesz 1972, 8) Platí to aj v prípade zámočníctva. Ich patrónom bol sv. Leonard (6.11.; Kalavský 1994, 117; Segeš 2010, 292). Zámočníci sa zameriavali na výrobu kovových súčastí nábytku a stavieb ako zámky či kľúče, spúšťacích mechanizmov do pušiek, ostrôh a súčiastok do vežových hodín. Podľa svojej špecializácie sa delili na výrobcov zapustených dverových zámkov, v prameňoch označovaní ako *Frember* či *Anfremberger* a výrobcov visiacich i truhlicových zámkov, prípadne celokovových truhlíc, ktorých pramene poznali pod menom *Bettenmacher* alebo *Ladmacher*. V našom prostredí sa rozlišovali zámočníci aj podľa národností na *uhorských* – ostrohárov a *nemeckých* – výrobcov zámkov a kľúčov. Ich prácu ovplyvňovali nariadenia jednotlivých miest, ktoré presne vymedzili ich výrobný sortiment. V prípade, že v danom meste nepôsobil *nemecký zámočník*, mohli zámky vyrábať aj tzv. *uhorskí zámočníci* (Špiesz 1972, 289, 306; Kalavský 1994, 113-114; Segeš 2010, 221, 291). V 15. až 16. storočí dosiahli obe remeslá, kováčstvo i zámočníctvo, svoj vrchol (*Temesváry* 1961, 178; *Oehm* 2005, 11). Neskôr došlo ešte k jemnejšej špecializácii zámočníctva. Špecifické remeslá ako hodinári sa od neho oddeľovali postupne, niekde ich však aj v 17. storočí zahŕňali pramene pod pojem zámočníci (napr. 1637 v Košiciach). Na miestach, kde bol však nižší dopyt po výrobkoch puškárov a hodinárov, sa naďalej venovali aj zámočníctvu (Špiesz 1972, 269, 306). Remeselníci z banských miest mali dobrú povest v celom Uhorsku. Po dobití Osijeku, Petrovaradína a iných miest na juhu kráľovstva si vojenské úrady vyžiadali medzi inými aj kováčov a zámočníkov zo stredoslovenských banských miest. (Špiesz 1972, 85) V Banskej Bystrici existoval v 17. storočí, v období protitureckých vojen, piaty najvyšší počet cechov na našom území (Špiesz 1972, 86). K zvláštnej špecializácii dospeli v Radvani nad Hronom (dnes súčasť Banskej Bystrice). V 17. storočí bola ešte dedinou, no jej hospodársky význam začal rýchlo vzrastať. Poddanské mestečko dostalo štatút *oppida* na prelome 17. a 18. storočia. V spomínanom období vznikol spoločný cech čizmárov, krajčírov, šabliarov, zámočníkov, kováčov a nožiarov. Tamojší zámočníci boli veľmi početní a zameriavali na výrobu visiacich zámkov pre široký okruh odberateľov. V 17. a 18. storočí väčšina ich tovaru išla na export do rôznych častí Uhorska, do Sedmohradska, Banátu a Slavónie. V roku 1773 tu pracovalo sedem zámočníckych dielní a vyrábali značný počet zubadiel, strmeňov, ostrôh a visiacich zámkov. Pre spresnenie predstavy o množstve vyrobených produktov v polovici 18. storočia v neďalekej Zvolenskej Lupči (dnes Slovenská Lupča) za rok tri zámočnícke dielne vyrobili 300 visiacich zámok (Špiesz 1972, 89, 154-155, 307; Špiesz 1983, 59; Kalavský 1994, 116).

Zámočníci patrili medzi najrozšírenejšie remeslá stredoveku. V našom prostredí vytvorili 53 cechov, aj keď v mnohých prípadoch sa spájali do spoločných cechov hlavne s kováčmi, stolármi, remenármi, mečiarmi a pod. (Špiesz 1972, 306). Dôležitosť výroby zámkových mechanizmov potvrdzuje aj štatút bratislavských zámočníkov z 1. augusta 1571, kde práve táto zručnosť bola podmienkou prijatia medzi majstrov. Článok č. 3 spomínaného štatútu uvádza, že pri skúške na majstra mal adept vyrobiť medzi majstrovskými kusmi aj zámok na almaru alebo na truhlicu alebo železný zámok na stôl či dvere¹. Na výrobu majstrovského kusu mal kandidát pol roka (*Kalavský* 1994, 116; *Segeš* 2010, 292).

V tabuľke III. uvádzame prehľad vzniku zámočníckych cechov na území dnešného Slovenska. Najstarší spoločný cech, v ktorom figurovali aj zámočnícki majstri, vznikol v roku 1461 v Košiciach (Špiesz 1972, 22, 36, 289, 307; Špiesz 1983, 34; *Kalavský* 1994, 114). Kým v 15. storočí pôsobili na našom území len dva cechy zámočníkov, v 16. storočí, predovšetkým v jeho druhej polovici, ich počet vrástol. Najviac ich vzniklo v 17. storočí, kedy sa zámočnícki majstri združovali do takýchto spolkov aj v poddanských mestečkách. Iba zriedka boli zakladané samostatné cechy zámočníkov. V 16. storočí existovali len 4 (t.j. cca 29 %) a v 17. storočí 9 (t.j. cca 37,5%).

Tabuľka IV. sa zameriava na porovnanie počtov kováčov a zámočníkov v jednotlivých mestách z nášho územia. V 15. storočí jednoznačne prevažovali kováči a počet špecializovaných zámočníkov nebol až tak vysoký. V 16. storočí stále dominovali kováči, no ich počty neboli oveľa vyššie v porovnaní so zámočníkmi. V 17. storočí sa stav zmenil a v štúdiu prezentované záznamy zvyčajne spomínali v jednotlivých mestách len zámočníckych majstrov. Ich počty boli vyššie a zvyčajne prevažovali nad počtom tamojších kováčov. Je potrebné zdôrazniť, že písomné pramene obvykle spomínali len dielne majstrov, prípadne samotných majstrov pôsobiacich v meste. Reálny počet remeselníkov sa určite odlišoval, keďže majster vo svojej dielni zamestnával ďalších zámočníkov, ktorí ešte neprešli skúškami na majstra.

¹ Čl. 3: ...*Und darnach sein Handwerk in drei Stukh, namblich mit einer Saltzmas, ainem Almarschloss, einem Truchenschloss oder aber einen Eisenhaltung einem Schloss an ein Tisch, ainem Schloss an ein Thür wie die ihm von einem ersamen Handwerk auferlegt werden, bei einem Maister, der ihne vergünstigt soll werden, mit desselben Maister Zeug, der ihne auf das Eisen schlecht darthuen machen und probieren von seinem Kholeisen und Unkosten. ...Zudem soll er die Maisterstukh in einem halben Jahr verfertigen. ...* (Špiesz 1978, 456-457)

Tab. III Vznik cechov zámočníkov na území dnešného Slovenska.

Rok	Mesto	Typ remesla	Literatúra
1461	Košice	zámočníci, panciernici, ostrohári, mečiari	Špiesz 1972, 22, 36, 289, 307; Špiesz 1983, 34; Kalavský 1994, 114.
1475	Prešov	zámočníci, kováči	Špiesz 1972, 307; Špiesz 1983, 35; Kalavský 1994, 114.
1516	Rimavská Sobota	zámočníci, kováči, sedlári, mečiari, remenáři, (zlatníci)	Špiesz 1972, 34, 91; Špiesz 1983, 33, 60.
16.st.	Banská Bystrica	zámočníci, kováči	Špiesz 1972, 86.
1556	Sabinov	zámočníci	Špiesz 1972, 307; Kalavský 1994, 116.
1568	Banská Bystrica	Anfrember, Bettenmacher, puškári, ostrohári	Špiesz 1972, 306-307; Kalavský 1994, 114-116.
1571	Bratislava	zámočníci, puškári, hodinári	Špiesz 1972, 69, 268, 306; Špiesz 1983, 47; Kalavský 1994, 114; Segeš 2010, 37, 292.
1575	Stropkov	zámočníci, zlatníci, debnáři, krajčíři, kožušníci, mäsiari, ševci, hrmčári, tesári, stolári, sedlári, remenáři, sládkovia, murári; mečiari, chirurgovia, obchodníci	Špiesz 1972, 100.
1581/ 1582	Kežmarok	zámočníci	Špiesz 1972, 96, 307; Kalavský 1994, 116.
1584	Trnava	uhorskí zámočníci, mečiari	Špiesz 1972, 289.
1585	Hlohovec	zámočníci	Špiesz 1972, 74.
1585	Nitra	zámočníci, kováči	Špiesz 1972, 75-76, 307; Kalavský 1994, 116.
1587	Komárno	zámočníci	Špiesz 1972, 307.
1590	Prešov	zámočníci, kováči, puškári	Špiesz 1972, 307.
1596	Bratislava	zámočníci, puškári, nožiari	Špiesz 1972, 69, 306; Kalavský 1994, 114; Segeš 2010, 37, 292.
1598	Štvrtok n. Ostrove	zámočník, kováč, tesár, kolesá (ev. zámočníci, remenáři)	Špiesz 1972, 307; Kalavský 1994, 116.
16.-17.st.	Pukanec	zámočníci, zlatníci, kováči, sedlári, mäsiari, čižmári, kolesári	Špiesz 1972, 88.
16. – 17.st.	Štós	zámočníci, puškári	Špiesz 1972, 100.
1609	Bratislava	zámočníci	Špiesz 1972, 69, 306; Špiesz 1983, 47; Segeš 2010, 37, 292.
1610	Kremnica	zámočníci	Špiesz 1972, 307; Kalavský 1994, 116.
1613	Zvolen	zámočníci, kováči	Špiesz 1972, 88.
1614	Švedlár	zámočníci, kováči	Špiesz 1972, 100.
1619	Lučenec	zámočníci, kováči	Špiesz 1983, 60
1624	Bratislava	uhorskí zámočníci	Špiesz 1972, 69, 289, 306; Špiesz 1983, 47; Segeš 2010, 37, 292.
1628	Krupina	zámočníci	Špiesz 1972, 87.
1631	Štítnik	zámočníci	Špiesz 1972, 92; Špiesz 1983, 60.
1637	Jelšava	zámočníci	Špiesz 1972, 92.
1637	Košice	uhorskí zámočníci	Špiesz 1972, 307.
1637	Košice	zámočníci, puškári, hodinári	Špiesz 1972, 307.
1642	Nižný Medzev	zámočníci, stolári	Špiesz 1972, 98.
1651	Šamorín	uhorskí zámočníci	Špiesz 1972, 71-72, 269.
1661	Banská Štiavnica	zámočníci, puškári, hodinári	Špiesz 1972, 268.
1662	Spiš. Vlchy	zámočníci	Špiesz 1972, 99.
1666	Lučenec	zámočníci	Špiesz 1972, 92-93.
1683	Spiš. Nová Ves	puškári, hodinári, jemné kovospracujúce remeslá	Špiesz 1972, 96.
1688	Martin, Mošovce, Slov. Pravno	zámočníkov, kováčov, krajčírov, obchodníci so soľou z Turca	Špiesz 1972, 90-91.
17.st.	Košice	nemeckí zámočníci (puškári a hodinári)	Špiesz 1972, 94.
17.st.	Moldava	zámočníci	Špiesz 1972, 98.
17.st.	Prievidza	zámočníci, kováči	Špiesz 1972, 82.
17.st.	Radvaň	zámočníci, čižmári, krajčíři, šabliari, kováči, nožiari	Špiesz 1972, 89.
1700	Švedlár, Štós, Smolník	zámočníci, puškári	Špiesz 1972, 100.
1701	Kurima	zámočníci, kováči	Špiesz 1972, 97.
1717	Humenné	zámočníci, kováči, remenáři	Špiesz 1972, 101.

Záver

Nálezy uzamykacích systémov z Čeboviec – Zeleného hradu možno zaradiť do 15. storočia. V tomto období dominovali tzv. nemecké zámky, ku ktorým patrí aj dverová zámka zo spomínanej lokality. Visiace zámky radíme medzi závorové zámky s kubickou zámkovou skrinkou. Exemplár s výstupkom pre kľúčovú dierku v tvare domčeka (VS1) na základe analógií datujeme do 15. storočia a do rovnakého obdobia možno zaradiť aj zvyšné jednoduché tvary hranatých visiacych zámok (VS2-VS5). Všetky spomínané nálezy boli dielom špecializovaných zámočníkov usídlených v mestách. Od 15. storočia ich počet postupne vzrastal a združovali sa v mnohých cechoch, často v spo-

Tab. IV Počet remeselníkov (dielní) v mestách, porovnanie počtov kováčov a zámočníkov.

Rok	Mesto	Zámočníkov	Kováčov	Poznámka	Literatúra
1434	Bratislava	4 (3+1 vdova)	6		<i>Segeš 2010</i> , 172, 291.
1438	Kežmarok	4	5		<i>Špiesz 1972</i> , 25; <i>Špiesz 1983</i> , 28.
1422-1443	Kremnica	2	14		<i>Špiesz 1972</i> , 27; <i>Špiesz 1983</i> , 29.
1452/53	Bratislava	5	8		<i>Segeš 2010</i> , 25.
1461	Kežmarok	1	8	2 ostrohári	<i>Špiesz 1972</i> , 25-26.
1526	Banská Bystrica	4	7		<i>Špiesz 1972</i> , 27-28; <i>Špiesz 1983</i> , 29; <i>Kalavský 1994</i> , 116.
1529	Trnava	3	3		<i>Špiesz 1972</i> , 30.
1542	Banská Bystrica	3	7		<i>Špiesz 1972</i> , 28; <i>Kalavský 1994</i> , 116.
1542	Banská Štiavnica		24		<i>Špiesz 1972</i> , 28.
1542	Kežmarok	7	8		<i>Špiesz 1972</i> , 26.
1542	Kremnica	5	12		<i>Špiesz 1972</i> , 28.
1542	Levoča	6	8		<i>Špiesz 1972</i> , 26.
1568	Banská Bystrica	3		4 puškári	<i>Špiesz 1972</i> , 86.
1582	Kežmarok	5			<i>Špiesz 1972</i> , 96.
1612	Humenné	1	2		<i>Špiesz 1972</i> , 102.
1613	Zvolen	5	3		<i>Špiesz 1972</i> , 88.
1617	Prešov	34			<i>Špiesz 1972</i> , 95.
1628	Krupina	8			<i>Špiesz 1972</i> , 87.
1631	Kremnica	7			<i>Špiesz 1972</i> , 85.
1648	Trnava	10			<i>Špiesz 1972</i> , 73.
1651	Spiš. Podhradie	6			<i>Špiesz 1972</i> , 99.
1653	Bratislava	10 (14)	10(9)		<i>Segeš 2010</i> , 34-35.
1666	Lučenec	8			<i>Špiesz 1972</i> , 92-93.
1673	Bánovce	1			<i>Špiesz 1972</i> , 82.
1678	Prievidza	12	12		<i>Špiesz 1983</i> , 53.
1683	Spiš. Nová Ves	8			<i>Špiesz 1972</i> , 96.
1685	Banská Bystrica	13	8		<i>Špiesz 1972</i> , 86-87.
1687	Prievidza	12			<i>Špiesz 1972</i> , 82.
1694	Jelšava	5 (7)	6		<i>Špiesz 1972</i> , 92; <i>Špiesz 1983</i> , 60.
1697	Rožňava	11			<i>Špiesz 1972</i> , 97.
17.st.	Moldava	5 až 8			<i>Špiesz 1972</i> , 98.
17.-18.st.	Bratislava	12	10	4 ostrohári	<i>Špiesz 1983</i> , 46.

jení s inými hlavne kovospracujúcimi remeslami. V 17. storočí počty zámočníkov v porovnaní s kováčmi boli už výrazne vyššie. Písomné pramene rozlišovali špecialistov na uzamykacie systémy – *nemeckých zámočníkov*, výrobcov zámok a kľúčov. V prípade, že v niektorom meste nepôsobil *nemecký zámočník*, mohli zámky vyrábať aj tzv. *uhorskí zámočníci*. Na tomto mieste treba spomenúť Radvaň nad Hronom (dnes súčasť Banskej Bystrice), ktorá stala v 17. storočí významným hospodárskym centrom. Okrem iných tu pôsobili aj zámočníci špecializujúci sa na výrobu visiacich zámok pre široký okruh odberateľov. V 17. a 18. storočí exportovali svoje výrobky do rôznych častí Uhorského kráľovstva. Vzhľadom na polohu Čeboviec je možné predpokladať, že spomínané nálezy zámok boli výrobkom zámočníckych dielní zo stredoslovenských banských miest, ktoré mali už v závere stredoveku dobrú povesť.

LITERATÚRA

- Csáky 1996* – K. Csáky: Čebovce – pozoruhodnosti (Malá vlastivedná knižnica, č.43). Komárno 1996.
- Fiala 1999* – A. Fiala: Kovospracujúce remeslá. In: Gotické umenie z bratislavských zbierok. Bratislava 1999, 116-125.
- Goňa / Hluchý 1980* – K. Goňa / M. Hluchý: Umělecké kovářství a zámečnictví. Praha 1980.
- Kalavský 1987* – M. Kalavský: dverové zámky v zbierkach SNM v Bratislave. Zbor. SNM 81, Hist.27, 1987, 253-271.
- Kalavský 1994* – M. Kalavský: Zámky a kľúče (Čierne remeslo na Slovensku v kontexte európskeho vývoja). Bratislava 1994.
- Krajíc 1991* – R. Krajíc: Stavební železo a uzatvárací mechanismy na vrchlone středověkých lokalitách Táborska. Arch. Hist. 16, 1991, 323-344.
- Miňo 2005* – M. Miňo: Stredoveké uzamykacie systémy (diplomová práca). Katedra archeológie, Filozofická fakulta, Bratislava 2005.
- Nekuda 1975* – V. Nekuda: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic (Příspěvek k dějinám středověké vesnice). Brno 1975.
- Oehm 2005* – M. Oehm: Zámečnictví (Tradice z pohledu dneška). Praha 2005.
- Plaček / Bóna 2007* – M. Plaček / M. Bóna: Encyklopédia slovenských hradov. Praha 2007.

- Polla 1962* – B. Polla: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.
- Polla 1979* – B. Polla: Bratislava-západné suburbium (Výsledky archeologického výskumu). Bratislava 1979.
- Rakovický 1987* – V. Rakovický: Umelecké kováčstvo a zámočníctvo. Bratislava 1987.
- Remiášová 1976* – M. Remiášová: Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad v roku 1975. AVANS v roku 1975, Nitra 1976, 189-190.
- Segeš 2010* – V. Segeš: Remeslá a cechy v starom Prešporku. Bratislava 2010.
- Slivka 1981* – M. Slivka: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku – 3. časť. Hist. Carpatica XII, 1981, 211-276.
- Slivka 1982* – M. Slivka 1982: Predbežné ukončenie systematického výskumu na hrade Šariš. AVANS v roku 1981, Nitra 1982, 262-263.
- SPS I* – Súpis pamiatok na Slovensku, zv. I. (A-J). Bratislava 1967.
- Šaurová 1980* – D. Šaurová: Středověké závěsné zámky z Konůvek na Slavkovsku. Arch. Rozhledy 32, 1980, 82-89.
- Špiesz 1972* – A. Špiesz: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava 1972.
- Špiesz 1978* – A. Špiesz: Štatúty bratislavských cechov. Bratislava 1978.
- Špiesz 1983* – A. Špiesz: Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku. Martin 1983.
- Temesváry 1960* – F. Temesváry 1960: Kulcstípusok és zár-mechanismusok fejlődése a XII. – XV. századig. Folia Arch. 12 1960, 191-216.
- Temesváry 1961* – F. Temesváry 1961: Kulcstípusok és zár-mechanismusok fejlődése a XV. században. Folia Arch. 13., 1961, 151-181.
- Vargová 2001* – R. Vargová: Metódy stredovekého kováčstva (Dizertačná práca). Technická univerzita Košice, Hutnícka fakulta, Katedra metalurgie, železa a zlievarenstva. Košice 2001.
- Žebrák 1982* – P. Žebrák: Výsledky terénneho průzkumu na jihu středního Slovenska. AVANS v roku 1981, Nitra 1982, 315-318.

VERRIEGELUNGSSYSTEME AUS ČEBOVCE – ZELENÝ HRAD (BEZ. VELKÝ KRTÍŠ)

LUCIA PILKOVÁ – PETRA ŠIMONČIČOVÁ KOŔŠOVÁ

Der Fundverband aus Čebovce – Zelený hrad, der im Sammlungsbestand des SNM-Archäologischen Museums aufbewahrt wird, enthält unter anderem auch Verriegelungssysteme. Anhand einer Analyse und der Analogien bemühten wir uns um eine genauere Bestimmung und Datierung der Funde von einem Tür- und mehreren Hängeschlossern aus der obengenannten Fundstelle. Den ganzen Verband kann man ins 15. Jahrhundert einordnen. Damals dominierten die sog. deutschen Schlösser, zu denen das obenerwähnte Türschloss (DV1) zählt. Die Hängeschlösser ordnen wir zu den Riegelschlössern mit kubischem Schlosskasten zu. Das Exemplar mit häuschenförmigem Vorsprung für das Schlüsselloch (VS1) datieren wir aufgrund der Analogien ins 15. Jahrhundert und in dieselbe Periode kann man auch die übrigen simplen Formen von eckigen Hängeschlossern (VS2-VS5) einordnen. Es handelt sich eindeutig um Produkte der in Städten ansässigen Schlosser, vermutlich aus dem mittelslowakischen Bergbauggebiet. Auf die Herstellung von Schlössern und Schlüsseln spezialisierten sich die sog. *deutschen Schlosser*. In der behandelten Region, und zwar in Radvaň nad Hronom (heute ein Stadtteil von Banská Bystrica), entwickelte sich im 17. Jahrhundert sogar eine spezielle, auf die Herstellung von Hängeschlossern orientierte handwerkliche Produktion.

(Preklad Jana Kličová)

Mgr. Lucia Pilková
 SNM-Archeologické múzeum
 Žižkova 12
 811 01 Bratislava
 pilkova.lucia@gmail.com

Mgr. Petra Šimončičová Kořšová, PhD.
 Mestský ústav ochrany pamiatok
 Uršulínska 9
 811 01 Bratislava
 almos@post.cz